

ФІНАНСОВА САМОСТІЙНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Становлення демократичної, соціальної та правової держави неможливе без розвитку інституту місцевого самоврядування, який є фундаментом громадянського суспільства. В Україні протягом останніх років відбулися масштабні трансформації у сфері публічного управління, головним мотивом яких стала децентралізація влади. Проте передача владних повноважень від центральних органів державної влади до рівня територіальних громад має сенс лише тоді, коли такі повноваження підкріплені відповідним фінансовим ресурсом. Саме тому фінансова самостійність територіальних громад виступає не просто економічною категорією, а базовою умовою ефективного самоврядування. Без наявності достатньої кількості грошових коштів будь-які законодавчі гарантії щодо прав громад залишаються виключно декларативними нормами, які неможливо реалізувати на практиці.

Актуальність дослідження фінансової самостійності зумовлена тим, що саме на рівні територіальної громади вирішується ледова частка питань повсякденного життя громадян: від благоустрою територій та утримання доріг до забезпечення роботи закладів освіти, охорони здоров'я та соціального захисту. Здатність органів місцевого самоврядування якісно надавати ці послуги прямо пропорційна обсягу доходів місцевих бюджетів та праву самостійно ними розпоряджатися. Метою цього реферату є комплексний аналіз сутності фінансової самостійності територіальних громад, дослідження її нормативно-правового забезпечення в Україні та обґрунтування того, чому саме фінансова спроможність та самодостатність є критичними передумовами для побудови дієвої та ефективною системи місцевого самоврядування.

Розуміння природи фінансової самостійності варто розпочати з аналізу базового законодавства, яке визначає правовий статус громад в Україні. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», місцеве самоврядування визначається як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. У цьому визначенні ключовим є словосполучення «реальна здатність». Законодавець прямо вказує на те, що матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у комунальній власності територіальних громад.

Закон встановлює чітку вимогу: держава повинна фінансово забезпечувати здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм законом повноважень у повному обсязі. Тобто, делегуючи певні обов'язки на місця, держава зобов'язана передати і відповідні джерела доходів або виділити субвенції. Власне повноваження громад, своєю чергою, мають фінансуватися коштом місцевих податків та зборів, управління якими здійснюють місцеві ради.

Механізми реалізації цих прав деталізуються у бюджетному законодавстві. Бюджетний кодекс України є тим фундаментальним документом, який закріплює принцип самостійності місцевих бюджетів. Згідно з цим принципом, держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів місцевого самоврядування, а органи місцевого самоврядування не несуть відповідальності за зобов'язання держави.

Це означає, що територіальна громада виступає окремим, автономним фінансовим суб'єктом. Бюджетний кодекс наділяє органи місцевого самоврядування правом самостійно визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства, а також правом самостійно і

незалежно затверджувати місцеві бюджети, не чекаючи прийняття Державного бюджету України. Така незалежність у плануванні дозволяє громадам формувати власні стратегії розвитку, розраховуючи на власні сили, а не лише на дотації з центру. Окрім того, Кодекс чітко розмежовує види доходів, які закріплюються за місцевими бюджетами, визначаючи серед них вагому частку податку на доходи фізичних осіб, плату за землю, єдиний податок та податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

Однак наявність законодавчих норм ще не гарантує автоматичного економічного процвітання. Науковці звертають увагу на те, що фінансова самостійність нерозривно пов'язана із поняттям фінансової спроможності. Фінансова спроможність територіальних громад є основним елементом у забезпеченні реалізації повноважень органів місцевого самоврядування.

На їхню думку, спроможність означає не просто наявність рахунку в казначействі чи ухваленого бюджету, а такий стан фінансової системи громади, за якого обсяг згенерованих нею доходів дозволяє не лише покривати поточні витрати на утримання бюджетної сфери (заробітні плати вчителям, лікарям, оплату комунальних послуг бюджетних установ), але й формувати бюджет розвитку. Якщо громада витрачає всі свої кошти виключно на «проїдання», вона не може вважатися спроможною, адже в неї не залишається ресурсів для ремонту інфраструктури, залучення інвестицій чи створення нових робочих місць. Без досягнення належного рівня фінансової спроможності реальне виконання делегованих та власних повноважень стає неможливим, що призводить до зниження якості життя мешканців та дискредитації самої ідеї децентралізації.

Для досягнення фінансової самодостатності необхідні певні умови, серед яких: сприятливе бізнес-середовище на території громади, ефективне управління комунальним майном та землею, а також висока податкова культура населення і бізнесу. Лише самодостатня громада може виступати повноцінним партнером держави та інвесторів. Коли бюджет формується переважно з місцевих податків і зборів, місцева влада стає безпосередньо

зацікавленою у створенні нових підприємств та підтримці місцевого підприємництва. Адже що більше працює бізнесу на території громади, то більше податків надходить до місцевого бюджету, і, відповідно, тим більше можливостей має влада для покращення інфраструктури.

Ефективне місцеве самоврядування вимагає зміни самої парадигми мислення місцевих керівників. Вони мають трансформуватися з простих розпорядників державних коштів, які чекають на субвенції згори, на справжніх менеджерів територій. Згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», ради мають право встановлювати місцеві податки і збори, а також створювати комунальні підприємства. Це серйозний інструмент впливу на економіку території.

Наприклад, розумне регулювання ставок місцевих податків може стимулювати підприємців реєструвати свій бізнес саме у цій громаді, що в перспективі значно збільшить надходження до бюджету. Своєю чергою, Бюджетний кодекс України дозволяє органам місцевого самоврядування здійснювати місцеві запозичення та випускати місцеві гарантії, що відкриває шлях до залучення кредитних коштів міжнародних фінансових організацій для реалізації масштабних інфраструктурних проєктів. Це і є практичний прояв фінансової самостійності.

Проте на шляху до повної самостійності та ефективності стоїть низка викликів. Значною проблемою залишається економічна диспропорція між різними територіями. Не всі громади мають рівні стартові умови: одні володіють потужним промисловим потенціалом або вигідним географічним розташуванням, інші ж є суто аграрними з низькою щільністю населення та відсутністю великих платників податків. Саме тому абсолютна фінансова самостійність у чистому вигляді є радше ідеалом. Для згладжування цих нерівностей держава застосовує механізм горизонтального вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів, який передбачений Бюджетним кодексом. Суть його полягає у тому, що частина коштів від багатших громад перерозподіляється на користь бідніших у вигляді базової дотації, аби

забезпечити всім громадянам України, незалежно від місця їхнього проживання, доступ до гарантованого державою мінімуму соціальних послуг.

Отже, фінансова самодостатність, виступає тим стратегічним орієнтиром, до якого має прагнути кожна територіальна громада. Її забезпечення не є одноразовим актом, це тривалий процес, що вимагає постійного вдосконалення податкового законодавства, розширення бази оподаткування та підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування. Лише за умови стабільного та прогнозованого наповнення бюджету органи місцевої влади можуть не просто реагувати на поточні виклики (наприклад, латати дірки в асфальті чи ремонтувати прорвані труби), а здійснювати стратегічне планування: будувати нові сучасні школи, створювати індустріальні парки, впроваджувати енергозберігаючі технології та розвивати туристичний потенціал. Саме це і відрізняє ефективне самоврядування від формального адміністрування.

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що фінансова самостійність територіальних громад є фундаментальною, безальтернативною умовою побудови ефективної системи місцевого самоврядування. Дослідження законодавчої бази свідчить, що держава заклала необхідний правовий фундамент. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає матеріальну основу територій та гарантує право громад на управління власними фінансами. Своєю чергою, Бюджетний кодекс України встановлює чіткі правила розмежування доходів та видатків, гарантуючи автономію місцевих бюджетів та їх незалежність від бюджету державного.

Однак правова форма вимагає практичного економічного наповнення. Аналіз наукових праць доводить, що ефективність самоврядування прямо залежить від здатності місцевої влади генерувати доходи. Саме фінансова спроможність є тим основним елементом, без якого неможливо реалізувати жодне делеговане чи власне повноваження органу місцевого самоврядування.

Громада без грошей не має реальної влади на своїй території, оскільки вона не здатна забезпечити базові потреби своїх мешканців.

Більш глибоким рівнем розвитку є перехід від простої спроможності до фінансової самодостатності. Справжнє, дієве самоврядування починається там, де громада спирається переважно на власні економічні ресурси, створює умови для розвитку місцевого бізнесу та ефективно управляє комунальними активами. Фінансова самостійність виховує відповідальність як у місцевих лідерів, так і у самих жителів громади. Вона змушує відмовитися від пасивного очікування державної допомоги на користь проактивного пошуку інвестицій та оптимізації витрат. Таким чином, фінансово сильна, спроможна та самодостатня територіальна громада є головним рушієм соціально-економічного розвитку держави в цілому, а її фінансова самостійність – ключем до підвищення якості життя кожного громадянина.

Перелік використаних джерел

1. Батанов О.В., Чудик Н.О. Структура статуту територіальної громади та її елементи проблеми теорії та практики. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 80-84
2. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08 лип. 2010 р. № 2456-VI : станом на 01 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
3. Казюк Я. М., Венцель В. Т. Фінансова спроможність територіальних громад як основний елемент у забезпеченні реалізації повноважень органів місцевого самоврядування. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2024. № 1. С. 357–364.
4. Кириленко О. П. Фінансова самодостатність територіальних громад: сутність та умови забезпечення. *Світ фінансів*. 2023. № 1 (74). С. 8–21.
5. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР : станом на 15 берез. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
6. Чудик Н.О. Історія статутів територіальних громад. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2013. Випуск 22, том 1. С. 122-124